

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2021. – Т. 44. – С. 91-104
DOI: 10.31861/mhpi2021.44.91-104

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2021. – Volume. 44. – pp. 91-104
DOI: 10.31861/mhpi2021.44.91-104

УДК 930/1(477.43/44)

© Оксана Каліщук ¹
© Людмила Стрільчук ²

Основні напрями історико-топографічних досліджень українських міст

У статті аналізуються основні напрями та проблеми історико-топографічних досліджень українських міст періоду середньовіччя та ранньомодерної доби. Одним із важливих напрямків історичних досліджень є вивчення історичної топографії поселень на різних етапах їх еволюції. Необхідною умовою таких досліджень є вивчення історичної топографії поселень на різних етапах розвитку.

Доволі часто причиною недостатньої вивченості історико-топографічних доміант середньовічного міста є обмежена кількість наративних свідчень з історії міста, серед яких відсутній розгорнутий топографічний опис. У такому випадку, безсумнівно, особливого важливого значення набуває комплексне використання вербальних, картографічних й археологічних джерел. Тільки поєднання даних топоніміки, історичної топографії з археологічними та писемними джерелами, їх взаємоверифікація та доповнення можуть дати цікаві наукові результати.

Без даних історичної топографії немислимі студії просторової історії, історичної урбаністики, вона є підґрунтям соціотопографії. Дослідження топографії середньовічного міста включає цілу низку проблемних питань: час і послідовність заснування різних частин міста й втрачених забудов, топоніміку та її зміни, ступінь достовірності літописних свідчень й інших писемних джерел, археологічний матеріал, межі міста, зовнішні дороги, тощо.

Увага до проблем історичної топографії українських міст у різні періоди зумовлена необхідністю випрацювання і усебічного відтворення характерних особливостей розвитку міського простору. Розгляд різних аспектів історичної топографії середньовічних та ранньомодерних міст України дозволяє простежити динаміку потужних міських центрів у часі та просторі. Проте, на сьогодні, чимала частина історичних міст України не стали об'єктом комплексного наукового дослідження.

Серед інших напрямів студій з історичної топографії останнім часом актуалізується створення віртуальних моделей міських укріплень у форматі 3d з прив'язкою до Global Position System. Адже новітні технології дозволяють бачити глибше та розв'язувати ті наукові завдання, постановка яких ще донедавна виглядала фантастичною.

Ключові слова: історична топографія, міста, урбаністика, середні віки, археологічні джерела, Україна, історія, ранньомодерна доба.

The Main Directions of Historical and Topographic Research of Ukrainian Cities

The article analyzes the main directions and problems of historical and topographic research of Ukrainian cities of the Middle Ages and early modern times. One of the important areas of historical research is the study of the historical topography of settlements at different stages of their evolution. A

¹ Доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна. E-mail: Kalishchuk.Oxana@vnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-1272-7920>.

² Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки, Україна. E-mail: Strilchuk.Lyudmila@vnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0700-6080>.

necessary condition for such research is the study of the historical topography of settlements at different stages of development.

Quite often the reason for insufficient study of the historical and topographic dominants of the medieval city is the limited number of narrative evidence on the history of the city, among which there is no detailed topographic description. In this case, of course, the integrated use of verbal, cartographic and archaeological sources becomes especially important. Only the combination of data of toponymy, historical topography with archaeological and written sources, their mutual verification and addition can give interesting scientific results.

Without the data of historical topography, the study of spatial history, historical urbanism is inconceivable, it is the basis of sociotopography. The study of the topography of the medieval city includes a number of problematic issues: time and sequence of foundations of different parts of the city and lost buildings, toponymy and its changes, the degree of authenticity of chronicles and other written sources, archaeological material, city boundaries, roads, etc.

Attention to the problems of the historical topography of Ukrainian cities in different periods is due to the need to develop and comprehensively reproduce the characteristics of urban development. Consideration of various aspects of the historical topography of medieval and early modern cities of Ukraine allows us to trace the dynamics of powerful urban centers in time and space. However, today, many historical cities of Ukraine have not become the object of comprehensive scientific research.

Among other areas of historical topography studies, the creation of virtual models of urban fortifications in 3d format with reference to the Global Position System has recently become relevant. After all, the latest technology allows you to see deeper and solve those scientific problems, the formulation of which until recently looked fantastic.

Key words: historical topography, cities, urban planning, Middle Ages, archeological sources, Ukraine, history, early modern period.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історична топографія середньовічних міст – один з важливих аспектів їх історії. Розширення території, планування та забудова міста, розташування громадських, культових, ремісничих та житлових споруд пов'язані з природними умовами – природною топографією, особливостями рельєфу. Не випадково дослідник стародавнього Новгороду П. Гусев зауважував, що усвідомлене прочитання літописів вимагає “безумовно більш або менш чіткого графічного уявлення про місцевість, де відбувалися історичні події”³. Дослідження міждисциплінарного характеру особливо заактуалізовані щодо пам'яток, інформації про які недостатньо у письмових джерелах. Досить часто причиною недостатньої вивченості історико-топографічних доміант середньовічного міста є обмежена кількість наративних свідчень з історії міста, серед яких відсутній розгорнутий топографічний опис. У такому випадку, безсумнівно, особливого значення набуває комплексне використання вербальних, картографічних й археологічних джерел. Адже лише поєднання даних топоніміки, історичної топографії з археологічними та писемними джерелами, їх взаємоверифікація та доповнення можуть дати цікаві наукові результати⁴.

Без даних історичної топографії немислимі студії просторової історії, історичної урбаністики, вона є підґрунтям соціотопографії. Дослідження топографії середньовічного міста включає цілу низку проблемних питань: час і послідовність заснування різних частин міста й втрачених забудов, топоніміку та її зміни, ступінь достовірності літописних свідчень й інших писемних джерел, археологічний матеріал, межі міста, зовнішні дороги і т. д. І далеко не завжди це завдання просто виконати.

Аналіз останніх досліджень. Початки історико-топографічних студій в Україні припадають на ХІХ ст. Однак активне звернення до цієї тематики, активне вивчення доробку попередників і розвиток нових напрямків відбулося після проголошення незалежності України 1991 р. Осередком досліджень історичної топографії та соціотопографії за цей час стала Західна Україна. Серед нечисленних спроб комплексного історіографічного аналізу виокремимо роботи

³ Гусев, П. Л. (1900), Новгород XVI века по изображению на хутынской иконе «Видение пономаря Тарасия». Санкт-Петербург: Типография А. П. Лопухина, с. 14.

⁴ Каліщук, О. (2021), Історична топографія давньоруських, пізньосередньовічних та ранньомодерних міст України як історіографічна проблема, *Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис*, Ч. 25, с. 39.

Т. Гошко та М. Долинської. Позаяк, історична наука розвиваються і з'являються нові роботи з проблематики, це зумовлює необхідність постійних історіографічних оглядів.

Мета та завдання дослідження. Метою запропонованої розвідки є виокремлення основних напрямів історико-топографічних досліджень українських міст. Відповідно до цього у роботі виділено низку завдань: проаналізувати історіографію проблеми; здійснити систематизацію та класифікацію наявних історіографічних джерел; визначити перспективні напрямки історико-топографічних та соціотопографічних студій. Досягнення ж мети та реалізація поставлених завдань досягається через застосування системного підходу та вирастання методів аналізу, синтезу та порівняння.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих напрямків історичних досліджень є вивчення історичної топографії поселень на різних етапах їх еволюції. Необхідною умовою таких досліджень є вивчення історичної топографії поселень на різних етапах розвитку. Цей напрям знайшов своє застосування для цілої низки міст й регіонів різних історичних епох. Переважну більшість складають історико-топографічні дослідження середньовічних міст. Перш за все це стосується знакових давньоруських міських центрів. Позаяк домінанта Києва не викликає сумніву, то саме цьому міському центру та його районам присвячено чимало історико-топографічних студій⁵. Питання генезису, структури та історичної топографії стародавнього Чернігова розглядали О. Бондар⁶, О. Коваленко⁷, В. Мезенцев⁸, Ю. Ситий⁹. Вивчення вченими найбільших давньоруських міст дозволяє ствердити, що вони у X–XIII ст. мали розвинене та складне планування, яке складалося у процесі розростання міської території та органічно поєднувала декілька укріплених частин з відкритими посадами. З огляду на особливе та осібне місце, яке займають в українській історичній традиції Волинь та Галичина, виправдано слід уважати пильну увагу до вивчення історичної топографії галицьких та волинських середньовічних міст – перш за все Галича¹⁰, Володимира¹¹, Львова¹², Белза¹³, Дрогобича¹⁴, Дубна¹⁵,

⁵ Голубев, С. Т. (1910), Спорные вопросы о древней топографии Киева. Киев: тип. акц. об-ва «Пётр Барский в Киеве», 32 с.; Занкін, А. Б. (2009), Історична топографія й геоморфологія стародавнього київського Подолу IX – XVIII ст. (історико-природознавчий аспект), *Археологія*, № 2, с. 61–74; Петров, Н. (1896), К исторической топографии Печерска и Клова, *Киевская старина*, № 4; Попельницька, О. (2003), Історична топографія київського Подолу XVII – першої половини XIX ст. Київ: Стило, 304 с.; Сагайдак, М. А. (1991), Давньокіївський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології. Київ: Наукова думка; Тараненко, С. (2015), Площі Подолу в Києві доби княжої Русі, *Київські історичні студії*, № 1, с. 3–10; Толочко П. П., (1972), Історична топографія стародавнього Києва. Вид. 2-е, стереотип. Київ: Наукова думка, 220 с.

⁶ Бондар, О. (2017), Історична топографія Чернігова у XIV–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. Чернігів.

⁷ Коваленко, В. П. (1990), К исторической топографии Черниговского детинца, *Проблемы археологии Южной Руси: материалы ист.-археолог. Семинара «Чернигов и его округа IX–XIII вв.»* (г. Чернигов, 26–28 сентября 1988 г.). Киев: Наукова думка, с. 15–23.

⁸ Мезенцев, В. И. (1981), Древний Чернигов. Генезис и историческая топография: дис. ... канд. ист. наук: 07. 00. 02. Киев, 207 с.

⁹ Ситий, Ю. М. (2012), Топографія та структура укріплень давньоруського Чернігова в різні періоди його історії, *Сіверянський літопис*, № 1–2, с. 35–42.

¹⁰ Аулих, В. В. (1980), Историческая топография древнего Галича. Славянские древности: Этногенез, *Материальная культура древней Руси: Сб. науч. тр. / Ред. кол.: В. Д. Королюк (отв. ред.), В. В. Аулих, Я. Д. Исаевич*, Киев: Наукова думка, с. 113–150; Томенчук, Б. (2016), Галич і мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ; Томенчук, Б. П. (1999), Про три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича, *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е.* / відп. ред. Р. В. Терпиловський, Київ; Львів, с. 299–307.

¹¹ Петрович, В. В. (2003), Історична топографія міста Володимира X – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 19 с.; Терський, С. В. (2007), Новий погляд на історичну топографію Володимира-Волинського (X–XIV ст.) в світлі археологічних розкопок 1999 – 2000 років. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 11, с. 256–263; Терський, С.В. (2002), Проблеми історичної топографії Володимира-Волинського. *Сучасні проблеми археології*. Київ, с. 225–227.

¹² Долинська, М. (2006), Історична топографія Львова XIV–XIX ст., Львів: видавництво Львівської політехніки, 356 с.

Кременця¹⁶, Луцька¹⁷, Пересопниці¹⁸, Теробовлі¹⁹, пізньосередньовічного Острога²⁰, Рівного²¹ та ін. Окремою проблемою та напрямком історико-топографічних студій слід уважати локалізацію літописних міст. Нині маємо такі дослідження щодо Звенигорода²², Здвиженська²³, Малотина²⁴, Моклекава²⁵, Ніжати́на та Унені́жа²⁶, Плаву²⁷, Римова²⁸, Угровська²⁹, Юр'і́ва³⁰. Як на окремих

¹³ Лазурко, О. Р. (2018), Історична топографія Белза XI–XIX ст., *I Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей* (м. Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.), Київ: ІА НАНУ, с. 160–161.

¹⁴ Тимошенко, Л. (2004), Проблеми історичної топографії давнього Дрогобича. *До джерел*: зб. наук. пр. на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя, Т. 1, Київ; Львів, с. 727–745.

¹⁵ Прищепа, Б. (2013), Історична топографія середньовічного міста Дубно за археологічними джерелами. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, с. 103–107; Прищепа, Б. А. (2010), Історична топографія Дубна доби середньовіччя в світлі археологічних джерел, *Архітектурна спадщина Волині*, Вип. 2, с. 149–153; Пшеничний, Ю. Л. (2015), Історична топографія Дубна у другій половині XIII–XV ст. (за матеріалами археологічних досліджень), *Наукові записки Національної академії “Острозька академія”*. Серія “Історичні науки”, Вип. 24, с. 19–16; Пшеничний, Ю. Л. (2016), Історична топографія Дубна і його округи в X–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 04 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк.

¹⁶ Яцечко, Т. В. (2009), Історична топографія Кременця X – XIV ст. за літописними та архітектурно-археологічними джерелами. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету, Вип. 16, с. 226–229.

¹⁷ Жук, О. М. (2000), Історична топографія Луцька X – XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 194 с.; Кучінко, М. (1991), Археологічні дані до історико-топографічної карти міста Луцька. *Тези республіканської конференції по “Атласу історії культури Волинської області”*. Луцьк.

¹⁸ Терський, С. В. (1995), Історична топографія та забудова Пересопниці XII–XIII ст. у світлі нових археологічних досліджень. *Волинь незабуття*: Тези VI регіональної науково-практичної конференції “Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України”. Рівне, с. 8–9.

¹⁹ Могитич, Р. (1999), Історична топографія Теробовлі. *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”*, № 10, с. 27–37.

²⁰ Атаманенко, В. (2009), Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога другої половини XVI – першої половини XVII ст., *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*, Вип. 2, с. 157–168; Атаманенко, В. (2009), Розвиток просторової організації Острога в останній чверті XVI – першій чверті XVII ст. (за свідченнями описів міста), *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*, Вип. 14, с. 32–47; Вихованець, Т. (2006), Острозький ринок XVI–XVII ст.: топографія та соціальна культура, *Наукові записки [Національний університет “Острозька академія”]. Історичні науки*, Вип. 7: до 40-ліття Українського історичного товариства, с. 518–541.

²¹ Прищепа, Б. (2018), Історична топографія міста Рівного другої половини XVI – початку XVII ст., *Архітектурна спадщина Волині*, Вип. 6, с. 74–84.

²² Гупало, В. (2014), Проблема локалізації літописного Звенигорода у історіографії XIX–XX ст., *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 18, с. 322–329.

²³ Святненко, В., Святненко С., Сташук В., Козар М. (2016), До питання локалізації літописного Здвиженська – прдавнього міста малої батьківщини Івана Огієнка, *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*. Серія: філологічна. Кам'янець-Подільський, Вип. XIII.

²⁴ Головка, І. (2008), До питання про локалізацію літописного Малотина. Його місце в територіально-адміністративній системі Переяславської землі, *Наукові записки з української історії*, Вип. 20: Присвячений пам'яті відомого українського археолога-славіста О. В. Сухобокова, с. 379–389.

²⁵ Миська, Р. (2009), До питання локалізації літописного Моклекава, *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 13, с. 255–262.

²⁶ Ситий, Ю. (2005), До питання про локалізацію літописного Ніжати́на та Унені́жа, *Ніжинська старовина*, Вип. 1 (4), с. 7–12.

²⁷ Пивоваров, С. (2004), До питання про локалізацію літописного Плаву, *Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі (XII–XIII ст.)*: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 червня 2004 р.), Київ; Кам'янець-Подільський; Староконстантинів, с. 150–158.

²⁸ Звагельський, В. Б. (2013), Проблеми локалізації літописного Римова, *Конотопський краєзнавчий збірник*, Вип. 1, с. 3–10; Моргунов, Ю. Ю. (1989), К изучению летописного Римова, *Советская археология*, № 1, с. 206–218.

²⁹ Панишко, С. Д. (1997), До проблеми локалізації давньоруського Угровська, *Київська старовина*, Вип. 5, с. 168–177.

³⁰ Іванченко, Л. І., Орлов Р. С. (1986), Про локалізацію літописного Юр'і́ва, *Археологія*, Вип. 53, с. 1–14.

напрямок студій з історичної топографії слід вказати на сакральну топографію доби середньовіччя. Позаяк сакральна язичницька топографія міста була переважно, але не повністю, заміщена системою священних місць, пов'язаних із християнством. Як приклад аналізу взаємодії язичницької та християнської просторових систем на прикладі Києва назвемо розвідку Ю. Павленка. Увага до цього напрямку стає очевиднішою, якщо згадаємо середньовічні уявлення про Київ як «другий Єрусалим», «місто-храм», «місто-святиню». Створення сакральної топографії Києва розкриває значення цієї Єрусалимської парадигми. Зауважимо, що щораз ширше у історико-топографічних дослідженнях середньовічних міст використовують результати археологічних розвідок. До прикладу, зовнішній вигляд самого Галича з'ясовано лише у результаті низки археологічних розвідок, які й визначили його топографію та розташування.

Лише незначна частина робіт торкається міст модерної доби чи новітнього часу. Так, до наукового обігу була введена інформація про результати останніх археологічних досліджень Суботова та відомості з історичної топографії «гетьманських» міст Чигирин, Батурина, Глухова³¹. Завдяки даним з історичної топографії Глухова ми можемо простежити динаміку його забудови впродовж XVIII–XX ст., визначити ж межі міста на раніших етапах його існування допомагають археологічні дослідження. Окремого дослідження дочекалася сакральна топографія Глухова XVII–XVIII ст.³². Вкажемо, що минуле цих міських центрів (столиць Гетьманщини) і зокрема донедавно з огляду на ідеологічні табу їх історико-топографічна реконструкція належала до білих плям. Серед інших виокремимо дослідження історичної топографії ранньомодерних Кам'янця-Подільського³³, Ніжина (попри заснування міста наприкінці X ст., формування основних топографічних доміант датують XVII–XVIII ст.)³⁴, Полтави³⁵. Специфіку Задніпров'я, присутність на історико-топографічній мапі регіону ординських поселень міського типу, як Імбек (лівий берег Тясмина) засвідчує тривале перебування та впливи тут татар. Тож виправданим буде твердити про перспективність вивчення міст на порубіжжі XIX–XX ст., ґрунтуючись на комплексному (вивчення історичних ландшафтів, соціальної структури населення, планування, районування та зонування міста, взаємозв'язку історичної та соціотопографії) та міждисциплінарному підходах.

Місто слід визначати як соціокультурний простір, що має певну значимість як мешканців. Позаяк міський простір має чітко окреслену структуру, яку визначають соціальні, економічні,

³¹ Попельницька, О. (2005), П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурина, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел, *Історико-географічні дослідження в Україні*, Вип. 8, с. 50–83; Коваленко, Ю. О. (2021), Історична топографія Глухова доби середньовіччя та ранньомодерного часу: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Національний університет “Чернігівський колегіум” ім. Т. Шевченка. Чернігів, 289 с.; Саєнко, Н. А. (2021), Історична топографія Батурина XVII–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Національний університет “Чернігівський колегіум” ім. Т. Шевченка. Чернігів.

³² Пуцко, В. Г. (2009), Церковна топографія Глухова XVII–XVIII ст., *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. / С. А. Слесарев (гол. ред. кол.), В. І. Белатов, С. П. Жукова та ін.; Національний заповідник “Глухів”, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПіК, Вип. 2: Матеріали Восьмої науково-практичної конференції “Сіверщина в історії України” (Глухів, 15-16 жовтня 2008 р.), Київ; Глухів.

³³ Петров, М. Б. (2002), Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. Історіографія. Джерела / наук. ред. І. С. Винокур, Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 384 с.; Сіцинський, Ю. Й. (1994), Нариси з історії топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць, Кам'янець-Подільський, 60 с.

³⁴ Кедун, І. С. (2014), До питання про топографію давньоруських пам'яток на території міста Ніжин, *Ніжинська старовина*, Вип. 17, с. 5–14; Кедун, І. С., Москаленко О. Ю. (2007), Уточнення історичної топографії Ніжина за матеріалами археологічних досліджень, *Ніжинська старовина*, Вип. 4–5 (7–8), с. 119–121; Кедун, І. С., Пархоменко О. Ю. (2016), До питання про локалізацію літописного Уненіжа, *Місто: історія, культура, суспільство*, № 1 (1), с. 77–86; Морозов, О. (2017), Маловідомий план Ніжинської фортеці першої половини XVIII століття, *Ніжинська старовина*, Вип. 23 (26), с. 191–210; Москаленко, О. (2010), Історична топографія Ніжина (кінець X – поч. XVIII ст.), *Ніжин і Ніжинщина: історичний простір провінції*, Ніжин, Вип. 1, с. 4–12; Пляшко, Л. (2009), Ніжин: історична топографія та пам'ятки на початок XIX ст., *Пам'ятки України: історія і культура*, № 2, с. 38–53.

³⁵ Коваленко, О. В. (2004), Історична топографія Соборного майдану міста Полтави XVII–XVIII ст., *Історична пам'ять*, № 2, с. 69–80.

культурні принципи³⁶, одним із аспектів та напрямів його вивчення стала соціотопографія. Застосування соціотопографічного підходу повинно спиратися чи, можливо, й здійснюватися паралельно з розглядом перш за все соціальної та історико-демографічної проблематики. Дослідники відзначали помітне відставання української історичної науки у дослідженнях даного проблемного комплексу від європейської науки³⁷.

Однією із причин цього може бути те, що такі дослідження потребують солідного архівного забезпечення, а ступінь збереженості архівів в Україні залишає бажати кращого. Хоча історіографічний огляд дозволяє ствердити інтерес вчених до історичної соціотопографії, особливо у західному регіоні (перш за все тут ходить про студії з історичної топографії Львова)³⁸. Окрім програмного начерку Я. Дашкевича³⁹, у якому він визначив останню як дослідження урбанізаційних процесів з точки зору взаємозв'язків між соціальною структурою населення та місцем його проживання, звернемо увагу на визначення М. Долинської⁴⁰, як міжгалузевого методу, який передбачає населення результатів соціальної історії на топографічну підоснову. Виокремимо дослідження з соціальної топографії Львова⁴¹, Луцька⁴², комплексне дослідження соціальної топографії літописних міст Надстублянщини⁴³. Щодо центральної України назвемо соціотопографічні студії Києва⁴⁴, Батурина⁴⁵, Кам'янець-Подільського⁴⁶, Острога⁴⁷. І. Гулянович через соціотопографію виявив окремість місць проживання етнічних громад, наявність у них власних храмів, місць поховань та навчальних закладів Одеси⁴⁸ та низки південноукраїнських

³⁶ Адаменко, С. В. (2011), Западноевропейский средневековый город как социокультурное пространство, *Чтения памяти Евгения Петровича Сычевского*, Благовещенск, № 11, с. 4–5.

³⁷ Дашкевич, Я. (2006), Вступне слово, *Історична топографія і соціотопографія України*, Львів, с. 507.

³⁸ Нагорна, Л. (2014), Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал, Київ: ІПІЕНД ім. І. Кураса НАН України, с. 248.

³⁹ Дашкевич, Я. Р. (1987), Социотопография городов как направление историко-краеведческих исследований. *Первая всесоюзная конференция по историческому краеведению: Тезисы докладов и сообщений* (г. Полтава, октябрь 1987 г.), Киев, с. 71–72.

⁴⁰ Долинська, М. (2003), До проблеми складових та джерел соціотопографії, *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Дрогобич, Вип. 7, с. 421.

⁴¹ Галюк, І. (2019), Соціальна топографія вірмен Львова, *Питання культурології*, Вип. 35, с. 180–193; Долинська, М. (2004), Соціотопографічна характеристика української (руської) дільниці Львова у XVI–XVIII століттях. *До джерел: зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Т. 1. С. 766–780; Долинська, М. (2015), Львів: простір на тлі мешканців XIII–XIX ст., Львів: Видавництво УКУ, 168 с.; Капраль, М. М. (1996), Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Київ,.; Капраль, М. (1999), Джерела до історичної демографії та соціотопографії Львова XVI–XVII ст. у варшавських архівних збірках, *Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ в Україні*, Львів, Вип. 2: 1995–1997, с. 201–204; Капраль, М. М. (2001), Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст., *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Дрогобич, Вип. 5, с. 59–72; Фелонюк, А. В. (2009), Передмістя Львова другої половини XVII–XVIII ст.: адміністративно-правовий статус та соціотопографія: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства НАН України, Львів.

⁴² Терський, В. С. (1990), До питання про етапи розвитку соціально-топографічної структури Луцька у VIII–XIV ст., *Екологія культури: історія, традиції, сучасність: Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції* (м. Львів, 11–12 травня 1990 р.), Львів, с. 48–50.

⁴³ Терський, В. С. (1988), Соціальна топографія міст Надстублянщини в X–XIII ст., *Минуле і сучасне Волині: Тези доп. та повід. II-ї Волинської іст.-краєзн. конф.* (м. Луцьк, 26–28 травня 1988), Луцьк, с. 95–97.

⁴⁴ Климовский, С. (2002), Соціальна топографія Києва XIV – середини XVII сторіччя, Київ: Стилос, 229 с.

⁴⁵ Саєнко, Н. (2017), Соціальна топографія Батурина другої половини XVIII ст. (за матеріалами Рум'янцевського опису), *Сіверянський літопис*, № 6, с. 39–47.

⁴⁶ Петров, М. Б. (2005), Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'янець-Подільського у XV–XVII ст., *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки*, Т. 15: На пошану Л. В. Баженова, с. 322–339.

⁴⁷ Ульяновський, В. (2013), Князь у домовому інтер'єрі та службовому оточенні: резиденції й двір кн. Василя-Костянтина Острозького, *Повсякдення ранньомодерної України*, № 1, с. 12–56.

⁴⁸ Гулянович, І. (2011), Соціотопографія передмість Одеси у кінці XVIII – середині XIX ст., *Записки історичного факультету [Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова]*, Одеса, Вип. 22, с. 282–

міст⁴⁹. Сучасна етнологія починає звертатися до проблем ментальності окремих верств населення, зокрема і в історичному вимірі. Розглядаючи етнічний склад ранньомодерного Львова М. Капраль запропонував термін «націотопографія», під яким вчений розуміє елементи соціотопографічного методу, що дозволяє накласти національну структуру, на просторовий розвиток міста⁵⁰.

Висновки. Увага до проблем історичної топографії українських міст у різні періоди зумовлена необхідністю випрацювання і усебічного відтворення характерних особливостей розвитку міського простору. Розгляд різних аспектів історичної топографії середньовічних та ранньомодерних міст України дозволяє простежити динаміку потужних міських центрів у часі та просторі. Проте на сьогодні чимала частина історичних міст України не стали об'єктом комплексного наукового дослідження. Серед розвиткових напрямів історико-топографічних студій виокремлено складання мапи палеоландшафтів міст; з використанням новітніх методик археологічних досліджень уточнення датування об'єктів та культурних шарів міста; реконструкції окремих об'єктів та частин міста, ґрунтовані на археологічних розвідках. Адже далеко не завжди топографія сучасного міста накладається на його топографію у попередні історичні епохи. Тож потреба у продовженні археологічних розкопок й уведенні до наукового обігу нововиявлених писемних джерел; систематизації та узагальненні нововиявленого та актуалізованого джерельного матеріалу, визначенні ролі укріплень та складових середньовічних міст. Дослідження історичної топографії міст дозволяє встановити межі охоронних зон культурного шару, вибирати перспективні місця для проведення археологічних розкопок. Перспективною слід уважати також порівняльну топографію давньоруських та ранньомодерних міст України (у тому числі й ширшому європейському контексті). Адже топографія давньоруських поселень, вочевидь, відрізняється від топографії середньовічних міст Дунайської Болгарії чи держави П'ястів. Серед інших напрямів студій з історичної топографії останнім часом актуалізується створення віртуальних моделей міських укріплень у форматі 3d з прив'язкою до Global Position System. Адже новітні технології дозволяють бачити глибше та розв'язувати ті наукові завдання, постановка яких ще донедавна виглядала фантастичною.

Список джерел

1. Адаменко, С. В. (2011), Западноевропейский средневековый город как социокультурное пространство. *Чтения памяти Евгения Петровича Сычевского*. № 11. Благовещенск, с. 4–5.
2. Атаманенко, В. (2009), Інвентарі як джерело вивчення просторової організації Острога другої половини XVI – першої половини XVII ст. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*, Вип. 2, с. 157–168.
3. Атаманенко, В. (2009), Розвиток просторової організації Острога в останній чверті XVI – першій чверті XVII ст. (за свідченнями описів міста). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, Вип. 14, с. 32–47.
4. Аулих, В. В. (1980), Историческая топография древнего Галича. Славянские древности: Этногенез. *Материальная культура древней Руси*: Сб. науч. тр. / Ред. кол.: В. Д. Королюк (отв. ред.), В. В. Аулих, Я. Д. Исаевич. Киев: Наукова думка, с. 113–150.
5. Бондар, О. (2017), Історична топографія Чернігова у XIV–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Шевченка. Чернігів.

299; Гулянович, І. (2014), Соціотопографія приміських селищ Одеського гроданчальства в середині XIX ст.: джерельна база реконструкції, *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, Львів, Вип. 61, с. 262–271; Herlihy, P. (1986), *Odessa: A History. 1794–1914*. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 411 p.

⁴⁹ Гулянович, І. (2014), Соціотопографія міст Південно-Західної України у кінці XVIII – середини XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / ДВНЗ "Запорізький національний університет", Запоріжжя, 200 с.; Гулянович, І. (2015), Соціотопографія Овідіополя в дореформенний період, *Краєзнавство*, № ½, с. 116–120; Гулянович, І. (2012), Соціотопографія Ананьєва в дореформленний період, *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 34, с. 45–48.

⁵⁰ Капраль, М. (2003), Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини), Львів: Піраміда, с. 298.

6. Вихованець, Т. (2006), Острозький ринок XVI–XVII ст.: топографія та соціальна культура. *Наукові записки [Національний університет “Острозька академія”]. Історичні науки*, Вип. 7: до 40-ліття Українського історичного товариства, с. 518–541.
7. Галюк, І. (2019), Соціальна топографія вірмен Львова. *Питання культурології*, Вип. 35, с. 180–193.
8. Головка, І. (2008), До питання про локалізацію літописного Малотина. Його місце в територіально-адміністративній системі Переяславської землі. *Наукові записки з української історії*, Вип. 20: Присвячений пам’яті відомого українського археолога-славіста О. В. Сухобокова, с. 379–389.
9. Голубев, С. Т. (1910), Спорные вопросы о древней топографии Киева. Киев: тип. акц. об-ва «Пётр Барский в Киеве».
10. Гулянович, І. (2011). Соціотопографія передмість Одеси у кінці XVIII – середині XIX ст. *Записки історичного факультету [Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова]*, Вип. 22, с. 282–299.
11. Гулянович, І. (2012). Соціотопографія Ананьєва в дореформлений період. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Вип. 34, с. 45–48.
12. Гулянович, І. (2014), Соціотопографія міст Південно-Західної України у кінці XVIII – середині XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07 00. 06 / ДВНЗ “Запорізький національний університет”. Запоріжжя.
13. Гулянович, І. (2014), Соціотопографія приміських селищ Одеського гроданчальства в середині XIX ст.: джерельна база реконструкції. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, Вип. 61, с. 262–271.
14. Гулянович, І. (2015), Соціотопографія Овідіополя в дореформений період. *Краєзнавство*, № ½, с. 116–120.
15. Гупало, В. (2014). Проблема локалізації літописного Звенигорода у історіографії XIX–XX ст. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 18, с. 322–329.
16. Гусев, П. Л. (1900), Новгород XVI века по изображению на хутынской иконе «Видение пономаря Тарасия». Санкт-Петербург: Типография А. П. Лопухина.
17. Дашкевич, Я. (2006), Вступне слово. *Історична топографія і соціотопографія України*. Львів, с. 507.
18. Дашкевич, Я. Р. (1987), Социотопография городов как направление историко-краеведческих исследований. *Первая всесоюзная конференция по историческому краеведению: Тезисы докладов и сообщений* (г. Полтава, октябрь 1987 г.), Киев, с. 71–72.
19. Долинська М. Соціотопографічна характеристика української (руської) дільниці Львова у XVI–XVIII століттях. *До джерел*: зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя, Т. 1, с. 766–780.
20. Долинська, М. (2003), До проблеми складових та джерел соціотопографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Вип. 7, с. 420–433.
21. Долинська, М. (2006), Історична топографія Львова XIV–XIX ст. Львів: видавництво Львівської політехніки.
22. Жук, О. М. (2000), Історична топографія Луцька X – XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.
23. Занкін, А. Б. (2009), Історична топографія й геоморфологія стародавнього київського Подолу IX – XVIII ст. (історико-природознавчий аспект). *Археологія*, № 2, с. 61–74.
24. Звагельський, В. Б. (2013), Проблеми локалізації літописного Римова. *Конотопський краєзнавчий збірник*, Вип. 1, с. 3–10.
25. Іванченко, Л. І., Орлов Р. С. (1986), Про локалізацію літописного Юр’єва. *Археологія*, Вип. 53, с. 1–14.
26. Каліщук, О. (2021), Історична топографія давньоруських, пізньосередньовічних та ранньомодерних міст України як історіографічна проблема. *Літопис Волині: Всеукраїнський науковий часопис*, Ч. 25, с. 39–43.
27. Капраль, М. (1999), Джерела до історичної демографії та соціотопографії Львова XVI–XVII ст. у варшавських архівних збірках. *Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ в Україні*, Вип. 2: 1995–1997, с. 201–204.
28. Капраль, М. (2003), Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів: Піраміда.
29. Капраль, М. М. (1996), Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Київ.

30. Капраль, М. М. (2001), Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Вип. 5, с. 59–72.
31. Кедун, І. С. (2014), До питання про топографію давньоруських пам'яток на території міста Ніжин. *Ніжинська старовина*, Вип. 17, с. 5–14.
32. Кедун, І. С., Москаленко О. Ю. (2007), Уточнення історичної топографії Ніжина за матеріалами археологічних досліджень. *Ніжинська старовина*, Вип. 4–5 (7–8), с. 119–121.
33. Кедун, І. С., Пархоменко О. Ю. (2016), До питання про локалізацію літописного Уненіжа. *Місто: історія, культура, суспільство*, № 1 (1), с. 77–86.
34. Климовский, С. (2002), Соціальна топографія Києва XIV – середини XVII сторіччя. Київ: Стилос.
35. Коваленко, В. П. (1990), К исторической топографии Черниговского детинца. *Проблемы археологии Южной Руси: материалы ист.-археолог. Семинара «Чернигов и его округа IX–XIII вв.»* (г. Чернигов, 26–28 сентября 1988 г.). Киев: Наукова думка, с. 15–23.
36. Коваленко, О. В. (2004), Історична топографія Соборного майдану міста Полтави XVII–XVIII ст. *Історична пам'ять*, № 2, с. 69–80.
37. Коваленко, Ю. О. (2021), Історична топографія Глухова доби середньовіччя та ранньомодерного часу: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Національний університет “Чернігівський колегіум” ім. Т. Шевченка. Чернігів.
38. Кучінко, М. (1991), Археологічні дані до історико-топографічної карти міста Луцька. *Тези республіканської конференції по “Атласу історії культури Волинської області”*. Луцьк.
39. Лазурко, О. Р. (2018), Історична топографія Белза XI–XIX ст. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: Програма роботи та анотації доповідей* (м. Ніжин, 23–25 листопада 2018 р.). Київ: ІА НАНУ, с. 160–161.
40. Мезенцев, В. И. (1981), Древний Чернигов. Генезис и историческая топография: дис. ... канд. ист. наук: 07. 00. 02. Киев.
41. Миська, Р. (2009), До питання локалізації літописного Моклекова. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 13, с. 255–262.
42. Могитич, Р. (1999), Історична топографія Тереховлі. *Вісник інституту “Укрзахідпротреставрація”*, № 10, с. 27–37.
43. Моргунов, Ю. Ю. (1989), К изучению летописного Римова. *Советская археология*, № 1, с. 206–218.
44. Морозов, О. (2017), Маловідомий план Ніжинської фортеці першої половини XVIII століття. *Ніжинська старовина*, Вип. 23 (26), с. 191–210.
45. Москаленко, О. (2010), Історична топографія Ніжина (кінець X – поч. XVIII ст.). *Ніжин і Ніжинщина: історичний простір провінції*, Вип. 1, с. 4–12.
46. Нагорна, Л. (2014), Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. Київ: ППІЕНД ім. І. Кураса НАН України.
47. Панишко, С. Д. (1997). До проблеми локалізації давньоруського Угровська. *Київська старовина*, Вип. 5, с. 168–177.
48. Петров, М. Б. (2002), Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. *Історіографія. Джерела / наук. ред. І. С. Винокур*. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА.
49. Петров, М. Б. (2005), Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'янця-Подільського у XV–XVII ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки*, Т. 15: На пошану Л. В. Баженова, с. 322–339.
50. Петров, Н. К. (1896), К исторической топографии Печерска и Клова. *Киевская старина*, № 4, с. 17–22.
51. Петрович, В. В. (2003), Історична топографія міста Володимира X – XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.
52. Пивоваров, С. (2004), До питання про локалізацію літописного Плаву. *Літописний Губин в контексті історії Болохівської землі (XII–XIII ст.)*: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 червня 2004 р.). Київ; Кам'янець-Подільський; Староконстантинів, с. 150–158.
53. Пляшко, Л. (2009), Ніжин: історична топографія та пам'ятки на початок XIX ст. *Пам'ятки України: історія і культура*, № 2, с. 38–53.
54. Попельницька, О. (2003), Історична топографія київського Подолу XVII – першої половини XIX ст. Київ: Стилос.

55. Попельницька, О. (2005), П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел. *Історико-географічні дослідження в Україні*, Вип. 8, с. 50–83.
56. Прищепа, Б. (2018), Історична топографія міста Рівного другої половини XVI – XVII початку ст. *Архітектурна спадщина Волині*, Вип. 6, с. 74–84.
57. Прищепа, Б. А. (2010), Історична топографія Дубна доби середньовіччя в світлі археологічних джерел. *Архітектурна спадщина Волині*. Вип. 2, с. 149–153.
58. Прищепа, Б. А. (2013), Історична топографія середньовічного міста Дубно за археологічними джерелами. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, с. 103–107.
59. Пуцко, В. Г. (2009), Церковна топографія Глухова XVII–XVIII ст. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. / С. А. Слесарев (гол. ред. кол.), В. І. Белатов, С. П. Жукова та ін.; Національний заповідник “Глухів”, Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПіК. Вип. 2: Матеріали Восьмої науково-практичної конференції “Сіверщина в історії України” (Глухів, 15–16 жовтня 2008 р.). Київ; Глухів.
60. Пшеничний, Ю. Л. (2015), Історична топографія Дубна у другій половині XIII–XV ст. (за матеріалами археологічних досліджень). *Наукові записки Національної академії “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”*, Вип. 24, с. 19–26.
61. Пшеничний, Ю. Л. (2016), Історична топографія Дубна і його округи в X–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк.
62. Сагайдак, М. А. (1991), Давньокіївський Поділ: проблеми топографії, стратиграфії, хронології. Київ: Наукова думка.
63. Саєнко, Н. А. (2017), Соціальна топографія Батурина другої половини XVIII ст. (за матеріалами Рум'янцевського опису). *Сіверянський літопис*, № 6, с. 39–47.
64. Саєнко, Н. А. (2021), Історична топографія Батурина XVII–XVIII ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний університет “Чернігівський колегіум” ім. Т. Шевченка. Чернігів.
65. Святненко, В., Святненко С., Шашук В., Козар М. (2016), До питання локалізації літописного Здвиженська – прадавнього міста малої батьківщини Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: філологічна*, Вип. XIII.
66. Ситий, Ю. (2005), До питання про локалізацію літописного Ніжати́на та Унені́жа. *Ніжинська старовина*, Вип. 1 (4), с. 7–12.
67. Ситий, Ю. М. (2012), Топографія та структура укріплень давньоруського Чернігова в різні періоди його історії. *Сіверянський літопис*, № 1–2, с. 35–42.
68. Сіцінський, Ю. Й. (1994), Нариси з історії топографії міста Кам'янець-Подільського та його околиць. Кам'янець-Подільський.
69. Тараненко, С. (2015), Площі Подолу в Києві доби княжої Русі. *Київські історичні студії*, № 1, с. 3–10.
70. Терський, В. С. (1988), Соціальна топографія міст Надстублянщини в X–XIII ст. *Минуле і сучасне Волині*: Тези доп. та повід. II-ї Волинської іст.-краєзн. конф. (м. Луцьк, 26–28 травня 1988). Луцьк, с. 95–97.
71. Терський, В. С. (1990), До питання про етапи розвитку соціально-топографічної структури Луцька у VIII–XIV ст. *Екологія культури: історія, традиції, сучасність*: Тези доповідей та повідомлень молодіжної конференції (м. Львів, 11–12 травня 1990 р.). Львів, с. 48–50.
72. Терський, С. В. (1995), Історична топографія та забудова Пересопниці XII–XIII ст. у світлі нових археологічних досліджень. *Волинь незабуття*: Тези VI регіональної науково-практичної конференції “Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України”. Рівне, с. 8–9.
73. Терський, С. В. (2007), Новий погляд на історичну топографію Володимира-Волинського (X–XIV ст.) в світлі археологічних розкопок 1999 – 2000 років. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 11, с. 256–263.
74. Терський, С. В. (2002), Проблеми історичної топографії Володимира-Волинського. *Сучасні проблеми археології*. Київ, с. 225–227.
75. Тимошенко, Л. (2004), Проблеми історичної топографії давнього Дрогобича. *До джерел*: зб. наук. пр. на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. Т. 1, Київ; Львів, с. 727–745.
76. Толочко, П. П. (1972), Історична топографія стародавнього Києва. Вид. 2-е, стереотип. Київ: Наукова думка.

77. Томенчук, Б. П. (1999), Про три періоди розвитку історичної топографії давнього Галича. *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е.* / відп. ред. Р. В. Терпиловський. Київ; Львів, с. 299–307.

78. Томенчук, Б. П. (2016), Галич і мала Галицька земля XII–XIII ст. Історична топографія городищ. Івано-Франківськ.

79. Ульяновський, В. (2013), Князь у домовому інтер'єрі та службовому оточенні: резиденції й двір кн. Василя-Костянтина Острозького. *Повсякдення ранньомодерної України*, № 1, с. 12–56.

80. Фелонюк, А. В. (2009). Передмістя Львова другої половини XVII–XVIII ст.: адміністративно-правовий статус та соціотопографія: дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства НАН України. Львів.

81. Яцечко, Т. В. (2009), Історична топографія Кременця X – XIV ст. за літописними та архітектурно-археологічними джерелами. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету, Вип. 16, с. 226–229.

82. Herlihy, P. (1986), *Odessa: A History. 1794– 1914*. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute.

References

1. Adamenko, S. V. (2011), *Zapadnoevropeyskyy srednevekovyy horod kak sotsyokul'turnoe prostanstvo. Chtenyya pamyaty Evhenyya Petrovycha Sychevskoho*. № 11. Blahoveshchensk, s. 4–5.

2. Atamanenko, V. (2009), Inventari yak dzherelo vyvchennya prostorovoyi orhanizatsiyi Ostroha druhoyi polovyny XVI – pershoyi polovyny XVII st. *Istoriya muzeynytstva, pamyatkookhoronnoyi spravy, krayeznavstva i turyzmu v Ostrozi ta na Volyni*, Vyp. 2, s. 157–168.

3. Atamanenko, V. (2009), Rozvytok prostorovoyi orhanizatsiyi Ostroha v ostanniy chverti XVI – pershiy chverti XVII st. (za svidchennyamy opysiv mista). *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya"*, Vyp. 14, s. 32–47.

4. Aulykh, V. V. (1980), Ystorycheskaya topohrafiya drevneho Halycha. *Slavyanskye drevnosty: Étnohenez. Materyal'naya kul'tura drevney Rusy: Sb. nauch. tr.* / Red. kol.: V. D. Korolyuk (otv. red.), V. V. Aulykh, YA. D. Ysaevych. Kyev: Naukova dumka, s. 113–150.

5. Bondar, O. (2017), Istorychna topohrafiya Chernihova u XIV–XVIII st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 01 / Chernihiv's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet im. T. Shevchenka. Chernihiv.

6. Vykhoanets', T. (2006), Ostroz'kyy rynek XVI–XVII st.: topohrafiya ta sotsial'na kul'tura. *Naukovi zapysky [Natsional'nyy universytet "Ostroz'ka akademiya"]*. *Istorychni nauky*, Vyp. 7: do 40-littyi Ukrayins'koho istorychnoho tovarystva, s. 518–541.

7. Halyuk, I. (2019), Sotsialna topohrafiya virmen L'vova. *Pytannya kul'turolohiyi*, Vyp. 35, s. 180–193.

8. Holovko, I. (2008), Do pytannya pro lokalizatsiyu litopysnoho Malotyina. Yoho mistse v terytorial'no-administratyvnyi systemi Pereyaslavs'koyi zemli. *Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi*, Vyp. 20: Prysvyachenyy pam'yati vidomoho ukrayins'koho arkheoloha-slavista O. V. Sukhobokova, s. 379–389.

9. Holubev, S. T. (1910), Spornye voprosy o drevney topohrafiy Kyeva. Kyev: typ. akts. ob-va «Pëtr Barskyy v Kyeve».

10. Hulyanovych, I. (2011). Sotsiotopohrafiya peredmist' Odesy u kintsi XVIII – seredyni KHIKH st. *Zapysky istorychnoho fakul'tetu [Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. I. Mechnikova]*, Vyp. 22, s. 282–299.

11. Hulyanovych, I. (2012). Sotsiotopohrafiya Anan'yeva v doreformlennyi period. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, Vyp. 34, s. 45–48.

12. Hulyanovych, I. (2014), Sotsiotopohrafiya mist Pivdenno-Zakhidnoyi Ukrayiny u kintsi XVIII – seredyny KHIKH st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07 00. 06 / DVNZ “Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet”. Zaporizhzhya.

13. Hulyanovych, I. (2014), Sotsiotopohrafiya prymis'kykh selyshch Odes'koho hrodanchal'stva v seredyni KHIKH st.: dzherel'na baza rekonstruktsiyi. Visnyk L'viv's'koho universytetu. Seriya filolohichna, Vyp. 61, s. 262–271.

14. Hulyanovych, I. (2015), Sotsiotopohrafiya Ovidiopolya v doreformennyi period. *Krayeznavstvo*, № ½, s. 116–120.

15. Hupalo, V. (2014). Problema lokalizatsiyi litopysnoho Zvenyhoroda u istoriohrafiyi KHIKH–KHKH st. *Materialy i doslidzhennya z arkheolohiyi Prykarpattya i Volyni*. Vyp. 18, s. 322–329.

16. Husev, P. L. (1900), Novhorod XVI veka po yzobrazhenyyu na khutynskoy ykone «Vydenye ponomarya Tarasyya». Sankt-Peterburh: Typohrafiya A. P. Lopukhyna.
17. Dashkevych, YA. (2006), Vstupne slovo. Istorychna topohrafiya i sotsiotopohrafiya Ukrayiny. L'viv, s. 507.
18. Dashkevych, YA. R. (1987), Sotsyotopohrafiya horodov kak napravlenye ystoryko-kraevedcheskykh yssledovanyy. *Pervaya vsesoyuznaya konferentsyya po ystorycheskomu kraevedenyyu: Tezysy dokladov y soobshchenyy (h. Poltava, oktyabr' 1987 h.)*, Kyev, s. 71–72.
19. Dolyns'ka M. Sotsiotopohrafichna kharakterystyka ukrayins'koyi (rus'koyi) dil'nytsi L'vova u XVI-XVIII stolittiyakh. *Do dzherel: zb. nauk. pr. na poshanu Oleha Kupchyns'koho z nahody yoho 70-richchya*, T. 1, s. 766–780.
20. Dolyns'ka, M. (2003), Do problemy skladovykh ta dzherel sotsiotopohrafiyi. *Drohobys'tkyy kraveznavchyy zbirnyk*, Vyp. 7, s. 420-433.
21. Dolyns'ka, M. (2006), Istorychna topohrafiya L'vova XIV–XIX st. L'viv: vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniky.
22. Zhuk, O. M. (2000), Istorychna topohrafiya Luts'ka KH – XVIII st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 06 / L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. L'viv.
23. Zankin, A. B. (2009), Istorychna topohrafiya y heomorfolohiya starodavn'oho kyyivs'koho Podolu IKH – XVIII st. (istoryko-pryrodoznavchyy aspekt). *Arkheolohiya*, № 2, s. 61–74.
24. Zvahel's'kyy, V. B. (2013), Problemy lokalizatsiyi litopysnoho Rymova. *Konotops'kyy kraveznavchyy zbirnyk*, Vyp. 1, s. 3–10.
25. Ivanchenko, L. I., Orlov R. S. (1986), Pro lokalizatsiyu litopysnoho Yur'yeva. *Arkheolohiya*, Vyp. 53, s. 1–14.
26. Kalishchuk, O. (2021), Istorychna topohrafiya davn'orus'kykh, pizn'oseredn'ovichnykh ta rann'omodernykh mist Ukrayiny yak istoriohrafichna problema. *Litopys Volyni: Vseukrayins'kyy naukovyy chasopys*, CH. 25, s. 39-43.
27. Kapral', M. (1999), Dzherela do istorychnoyi demohrafiyi ta sotsiotopohrafiyi L'vova XVI–XVII st. u varshavs'kykh arkhivnykh zbirkakh. *Materialy zasidan' Istorychnoyi ta Arkheohrafichnoyi komisiy NTSH v Ukrayini*, Vyp. 2: 1995–1997, s. 201–204.
28. Kapral', M. (2003), Natsional'ni hromady mista L'vova XVI–XVIII st. (sotsial'no-pravovi vzayemyny). L'viv: Piramida.
29. Kapral', M. M. (1996), Finansovi knyhy L'vova druhoyi chverti XVI st. yak dzherelo doslidzhennya istorychnoyi demohrafiyi ta sotsiotopohrafiyi: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 06 / Kyiv.
30. Kapral', M. M. (2001), Sotsiotopohrafiya l'vivs'koho seredmistya seredyny XVI st. *Drohobys'tkyy kraveznavchyy zbirnyk*, Vyp. 5, s. 59–72.
31. Kedun, I. S. (2014), Do pytannya pro topohrafiyu davn'orus'kykh pamyatok na terytoriyi mista Nizhyn. *Nizhyns'ka starovyna*, Vyp. 17, s. 5–14.
32. Kedun, I. S., Moskalenko O. YU. (2007), Utochnennya istorychnoyi topohrafiyi Nizhyna za materialamy arkheolohichnykh doslidzen'. *Nizhyns'ka starovyna*, Vyp. 4–5 (7–8), s. 119–121.
33. Kedun, I. S., Parkhomenko O. YU. (2016), Do pytannya pro lokalizatsiyu litopysnoho Unenizha. *Misto: istoriya, kul'tura, suspil'stvo*, № 1 (1), s. 77–86.
34. Klymovskyy, S. (2002), Sotsial'na topohrafiya Kyyeva XIV – seredyny XVII storichchya. Kyiv: Stylos.
35. Kovalenko, V. P. (1990), K ystorycheskoy topohrafiy Chernyhovskoho detyntsa. *Problemy arkheolohyy Yuzhnoy Rusy: materyaly yst.-arkheoloh. Semynara «Chernyhov y eho okruha IKH–KHIII vv.» (h. Chernyhov, 26–28 sentyabrya 1988 h.)*. Kyev: Naukova dumka, s. 15–23.
36. Kovalenko, O. V. (2004), Istorychna topohrafiya Sobornoho maydanu mista Poltavy XVII–XVIII st. *Istorychna pam'yat'*, № 2, s. 69–80.
37. Kovalenko, YU. O. (2021), Istorychna topohrafiya Hlukhova doby seredn'ovichchya ta rann'omodernoho chasu: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 01 / Natsional'nyy universytet “Chernihivs'kyy kolehium” im. T. Shevchenka. Chernihiv.
38. Kuchinko, M. (1991), Arkheolohichni dani do istoryko-topohrafichnoyi karty mista Luts'ka. *Tezy respublikans'koyi konferentsiyi po “Atlasu istoriyi kul'tury Volyns'koyi oblasti”*. Luts'k.
39. Lazurko, O. R. (2018), Istorychna topohrafiya Belza KHI–KHIX st. I Vseukrayins'kyy arkheolohichnyy z'yizd: Prohrama roboty ta anotatsiyi dopovidey (m. Nizhyn, 23–25 lystopada 2018 r.). Kyiv: IA NANU, s. 160–161.
40. Mezentsev, V. Y. (1981), Drevnyy Chernyhov. Henezys y ystorycheskaya topohrafiya: dys. ... kand. yst. nauk: 07. 00. 02. Kyev.

41. Mys'ka, R. (2009), Do pytannya lokalizatsiyi litopysnoho Moklekova. *Materialy i doslidzhennya z arkhеолоhii Prykarpattya i Volyni*, Vyp. 13, s. 255–262.
42. Mohytych, R. (1999), Istorychna topohrafiya Terebovli. *Visnyk instytutu "Ukrzakhidproektrestavratsiya"*, № 10, s. 27–37.
43. Morhunov, YU. YU. (1989), K yzuchenyyu letopysnoho Rymova. *Sovet'skaya arkhеолоhyya*, № 1, s. 206–218.
44. Morozov, O. (2017), Malovidomyy plan Nizhyns'koyi fortetsi pershoi polovyny XVIII stolittya. *Nizhyns'ka starovyna*, Vyp. 23 (26), s. 191–210.
45. Moskalenko, O. (2010), Istorychna topohrafiya Nizhyna (kinets' KH – poch. XVIII st.). *Nizhyn i Nizhynshchyna: istorychnyy prostir provintsiyi*, Vyp. 1, s. 4–12.
46. Nahorna, L. (2014), Istorychna kul'tura: kontsept, informatsiynyy resurs, refleksyvnyy potentzial. Kyiv: IPIEND im. I. Kurasa NAN Ukrayiny.
47. Panyshko, S. D. (1997). Do problemy lokalizatsiyi davn'orus'koho Uhrovs'ka. *Kyyivs'ka starovyna*, Vyp. 5, s. 168–177.
48. Petrov, M. B. (2002), Istorychna topohrafiya Kam"yantsya-Podil's'koho kintsya XVII–XVIII st. Istoriohrafiya. Dzherela / nauk. red. I. S. Vynokur. Kam"yanets'-Podil's'kyy: Abetka-NOVA.
49. Petrov, M. B. (2005), Istoryko-topohrafichnyy rozvytok virmens'kykh kvartaliv Kam"yantsya-Podil's'koho u XV–XVII st. *Naukovi pratsi Kam"yanets'-Podil's'koho derzhavnogo universytetu. Istorychni nauky*, T. 15: Na poshanu L. V. Bazhenova, s. 322–339.
50. Petrov, N. K. (1896), K ystorycheskoy topohrafyy Pecherska y Klova. *Kyevskaya staryna*, № 4, s. 17–22.
51. Petrovych, V. V. (2003), Istorychna topohrafiya mista Volodymyra KH – XVIII st.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 06 / L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka. L'viv.
52. Pyvovarov, S. (2004), Do pytannya pro lokalizatsiyu litopysnoho Plavu. Litopysnyy Hubyn v konteksti istoriyi Bolokhivs'koyi zemli (KHII–KHIII st.): *Materialy Vseukrayins'koyi nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 26 chervnya 2004 r.)*. Kyiv; Kam"yanets'-Podil's'kyy; Starokonstantyniv, s. 150–158.
53. Plyashko, L. (2009), Nizhyn: istorychna topohrafiya ta pam'yatky na pochatok KHIKH st. *Pam'yatky Ukrayiny: istoriya i kul'tura*, № 2, s. 38–53.
54. Popel'nyts'ka, O. (2003), Istorychna topohrafiya kyyivs'koho Podolu XVII – pershoi polovyny KHIKH st. Kyiv: Stylos.
55. Popel'nyts'ka, O. (2005), P'yat het'mans'kykh rezydentsiy: Subotiv, Chyhyryn, Baturyn, Hlukhiv, Kozelets': *informatsiya istorychnykh dzherel. Istoryko-heohrafichni doslidzhennya v Ukrayini*, Vyp. 8, s. 50–83.
56. Pryshchepa, B. (2018), Istorychna topohrafiya mista Rivnoho druhoyi polovyny XVI – XVII pochatku st. *Arkhitekturna spadshchyna Volyni*, Vyp. 6, s. 74–84.
57. Pryshchepa, B. A. (2010), Istorychna topohrafiya Dubna doby seredn'ovichchya v svitli arkhеолоhichnykh dzherel. *Arkhitekturna spadshchyna Volyni*. Vyp. 2, s. 149–153.
58. Pryshchepa, B. A. (2013), Istorychna topohrafiya seredn'ovichnoho mista Dubno za arkhеолоhichnymy dzherelamy. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn'oyi istoriyi*, s. 103–107.
59. Putsko, V. H. (2009), Tserkovna topohrafiya Hlukhova XVII–XVIII st. Sivershchyna v istoriyi Ukrayiny: zb. nauk. pr. / S. A. Slyesaryev (hol. red. kol.), V. I. Byelatov, S. P. Zhukova ta in.; Natsional'nyy zapovidnyk "Hlukhiv", Tsentr pam'yatkoznavstva NAN Ukrayiny i UTOPIK. Vyp. 2: *Materialy Vos'moyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi "Sivershchyna v istoriyi Ukrayiny" (Hlukhiv, 15-16 zhovtnya 2008 r.)*. Kyiv; Hlukhiv.
60. Pshenychnyy, YU. L. (2015), Istorychna topohrafiya Dubna u druiy polovyni KHIII–XV st. (za materialamy arkhеолоhichnykh doslidzhen'). *Naukovi zapysky Natsional'noyi akademiyi "Ostroz'ka akademiya". Seriya "Istorychni nauky"*, Vyp. 24, s. 19–26.
61. Pshenychnyy, YU. L. (2016), Istorychna topohrafiya Dubna i yoho okruhy v KH–XVIII st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 04 / Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky. Luts'k.
62. Sahaydak, M. A. (1991), Davn'okyivys'kyy Podil: problemy topohrafiyi, stratyhrafiyi, khronolohiyi. Kyiv: Naukova dumka.
63. Sayenko, N. A. (2017), Sotsial'na topohrafiya Baturyna druhoyi polovyny XVIII st. (za materialamy Rum'yantsevs'koho opysu). *Siveryans'kyy litopys*, № 6, s. 39–47.
64. Sayenko, N. A. (2021), Istorychna topohrafiya Baturyna XVII–XVIII st.: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 01 / Natsional'nyy universytet "Chernihivs'kyy kolehium" im. T. Shevchenka. Chernihiv.

65. Svyatnenko, V., Svyatnenko S., Stashuk V., Kozar M. (2016), Do pytannya lokalizatsiyi litopysnoho Zdvyzhens'ka – pradavnoho mista maloyi bat'kivshchyny Ivana Ohiyenka. *Ivan Ohiyenko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: filolohichna*, Vyp. KHIII.
66. Sytyy, YU. (2005), Do pytannya pro lokalizatsiyu litopysnoho Nizhatyna ta Unenizha. *Nizhyns'ka starovyna*, Vyp. 1 (4), s. 7–12.
67. Sytyy, YU. M. (2012), Topohrafiya ta struktura ukriplen' davno-orus'koho Chernihova v rizni periody yoho istoriyi. *Siveryans'kyi litopys*, № 1–2, s. 35–42.
68. Sitsins'kyi, YU. Y. (1994), Narysy z istoriyi topohrafiyi mista Kam"yantsya-Podil's'koho ta yoho okolys'. *Kam"yanets'-Podil's'kyi*.
69. Taranenko, S. (2015), Ploshchi Podolu v Kyievi doby knyazhoyi Rusi. *Kyyivs'ki istorychni studiyi*, № 1, s. 3–10.
70. Ters'kyi, V. S. (1988), Sotsial'na topohrafiya mist Nadstubbyanshchyny v KH–KHIII st. *Mynule i suchasne Volyni: Tezy dop. ta povid. II-yi Volyns'koyi ist.-krayezn. konf. (m. Luts'k, 26–28 travnya 1988)*. Luts'k, s. 95–97.
71. Ters'kyi, V. S. (1990), Do pytannya pro etapy rozvytku sotsial'no-topohrafichnoyi struktury Luts'ka u VIII–XIV st. *Ekolohiya kul'tury: istoriya, tradytsiyi, suchasnist': Tezy dopovidey ta pov-idomlen' molodizhnoyi konferentsiyi (m. L'viv, 11–12 travnya 1990 r.)*. L'viv, s. 48–50.
72. Ters'kyi, S. V. (1995), Istorychna topohrafiya ta zabudova Peresopnytsi KHII–KHIII st. u svitli novykh arkhеологічних досліджень. *Volyn' nezabutnya: Tezy VI rehional'noyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi “Novi kraysnavchi doslidzhennya u konteksti natsional'noho vidrodzhennya Ukrainy”*. Rivne, s. 8–9.
73. Ters'kyi, S. V. (2007), Novyy pohlyad na istorychnu topohrafiyu Volodymyra-Volyns'koho (KH–XIV st.) v svitli arkhеологічних розкопок 1999 – 2000 rokiv. *Materialy i doslidzhennya z arkhеологіyi Prykarpattya i Volyni*, Vyp. 11, s. 256–263.
74. Ters'kyi, S.V. (2002), Problemy istorychnoyi topohrafiyi Volodymyra-Volyns'koho. *Suchasni problemy arkhеологіyi*. Kyiv, s. 225–227.
75. Tymoshenko, L. (2004), Problemy istorychnoyi topohrafiyi davnoho Drohobycha. *Do dzherel: zb. nauk. pr. na poshanu O. Kupchyns'koho z nahody yoho 70-richchya*. T. 1, Kyiv; L'viv, s. 727–745.
76. Tolochko, P. P. (1972), Istorychna topohrafiya starodavnoho Kyieva. Vyd. 2-e, stereotyp. Kyiv: Naukova dumka.
77. Tomenchuk, B. P. (1999), Pro try periody rozvytku istorychnoyi topohrafiyi davnoho Halycha. *Etnokul'turni protsesy v Pivdenno-Skhidniy Yevropi v I tys. n. e. / vidp. red. R. V. Terpylovs'kyi*. Kyiv; L'viv, s. 299–307.
78. Tomenchuk, B. P. (2016), Halych i mala Halyts'ka zemlya KHII–KHIII st. *Istorychna topohrafiya horodyshch*. Ivano-Frankivs'k.
79. Ul'yanovs'kyi, V. (2013), Knyaz' u domovomu inter"yeri ta sluzhbovomu otochenni: rezydentsiyi y dvir kn. Vasylya-Kostyantyna Ostroz'koho. *Povsyakdennya rann'omodernoyi Ukrainy*, № 1, s. 12–56.
80. Felonyuk, A. V. (2009). Peredmistya L'vova druhoyi polovyny XVII–XVIII st.: administratyvno-pravovyy status ta sotsiotopohrafiya: dys. ... kand. ist. nauk: 07. 00. 01 / Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha, Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. L'viv.
81. Yatsechko, T. V. (2009), Istorychna topohrafiya Kremetsya KH – XIV st. za litopysnymy ta arkhitekturno-arkhеологічнимy dzherelamy. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn'oyi istoriyi: zb. nauk. pr. Rivnens'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*, Vyp. 16, s. 226–229.
82. Herlihy, P. (1986), *Odessa: A History. 1794– 1914*. Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute.